

**АБУ НАСР ИСМОИЛ АЛ-ЖАВҲАРИЙ АЛ-ФАРОБИЙ
ВА УНИНГ ИЖОДИЙ МЕРОСИ ҲАҚИДА**

Зоҳидов Муҳаммадали

Аннотация

Мақола ўрта асарларда ватанимиздан дунё илм-фаннинг турли соҳалари ривожига хизмат қилган асарлар ёзган алломалардан бирини таништиради. Улардан бири Абу Наср Исмоил ал-Жавҳарий ал-Фаробийдир. У инсоният учун луғат борасида “Ас-Сихоҳ”, араб тили грамматикаси фани учун “Муқаддим”, араб шеърияти бўлмиш “аруз” мавзусида “Аруз ул-варақа” каби муҳим аср қолдириб кетди. Унинг “ас-Сихоҳ”асари луғат илмида янги жабҳани бошлаб берди. “Аруз ул-варақа” асари билан аруз илмида ислохотлар олиб борди. Дунёнинг кўплаб юртларида илм талабида бўлди. Исҳоқ ибн Иброҳим (335х.т/946), Абуссарий Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Асбаханий, Абу Али ал-Фарисий каби устозлардан илмни турли соҳаларини ўрганди. Абу Али Ҳасан ибн Али, Абу Муҳаммад Исмоил ибн Муҳаммад Даҳхон, Абу Мансур ал-Бешкий, каби шогирдларни етиштириб чиқарди.

Калит сўзлар: Аруз, аруз илми, манба, вазн, асар, китоб, таълим.

Аннотация

Статья знакомит с одним из ученых нашей родины, написавшим в средневековом творчестве труды, послужившие развитию различных областей мировой науки, одним из них является Абу Наср Исмаил аль-Джавахари аль-Фараби. Он оставил важное наследие, такое как «Ас-Сихах» с точки зрения лексики для человечества, «Мукаддим» для арабской грамматики и «Аруз ал-варака» для арабской поэзии. Его работа «ас-Сихах» открыла новый направления в лексике. Произведением «Арузул Варака» он провел реформы в поэзии об арузе. Он был востребован во многих странах мира. Он обучил и воспитал своих последователей в различных областях науки таких учителей, как Исхак ибн Ибрагим (335х.т), Абуссари Мухаммад ибн Ибрагим аль-Асбахани, Абу Али аль-Фариси. Абу Али Хасан ибн Али, Абу Мухаммад Исмаил ибн Мухаммед Даххан, Абу Мансур аль-Бешки и др. учеников.

Ключевые слова: Аруз, арузская наука, источник, вес, произведение, книга, образование.

Annotation

The article introduces one of the scholars from our homeland who wrote works that served the development of various fields of world science in medieval works. One of them is Abu Nasr Ismail al-Jawahari al-Farabi. He left an important century such as "As-Sihah" in terms of vocabulary for mankind, "Muqadmid" for Arabic grammar

science, and "Aruzul Varaqa" in Arabic poetry. His work "al-Sihah" opened a new front in the science of vocabulary. With the work "Aruzul Varaqa" he carried out reforms in the science of aruz. It was in demand in many countries of the world. He learned various fields of science from teachers such as Ishaq ibn Ibrahim (335h.t), Abussari Muhammad ibn Ibrahim al-Asbahani, Abu Ali al-Farisi. Abu Ali Hasan ibn Ali, Abu Muhammad Ismail ibn Muhammed Dahhan, Abu Mansur al-Beshki, etc., cultivated students.

Key words: Aruz, Aruz science, source, weight, work, book, education

Ўрта асарларда ватанимиздан дунё илм-фаннинг турли соҳалари ривожига хизмат қилган асарлар ёзган алломалар етишиб чиққан. Улар қолдирган илмий ва ижодий мерос, ўз навбатида ўша даврда минтақамиз илмий ва маданий ҳаёти даражасини белгилашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ана шундай алломалардан бири Мовароуннаҳрнинг илм ва маданият ривожланган шаҳарларидан бири Форобда дунёга келган Абу Наср Исмоил ибн Ҳаммоод ал-Жавҳарий ал-Фаробийдир (940-1007) [2: 27]. Манбаларда олимга Абу Наср деб куняланишининг сабаби манбаларда келмаган. Жавоҳир савдоси билан шуғиллангани учун асарларида Жавҳарий тахаллусини ишлатган. ал-Фаробий нисбаси туғилган юртига ишора. Саййид Муртазо Зубайдий(1205х.т/1790) айтади:

الجوهري نسبة لبيع الجوهر أو ، لحسن خطه، أو غير ذلك

“Жавҳарий нисбаси жаҳар сотганлиги ёки хати гўзал бўлгани ёки бошқа сабаб учун бўлиши мумкин [15:71/1]”.

Баъзи манбаларда туғилиши ва вафоти тўғрисида аниқ маълумотлар келмаган. Ҳатто Ёкут ал-Ҳамавий айтадики:”

ومن العجب أني بحثت عن مولده ووفاته بحثاً شافياً، وسألت عنهما الواردين من نيسابور، فلم أجد مخبر

“Ажабланарлиси шундаки (Жавҳари)нинг туғилиши ва вафоти тўғрисида чуқур изланиш олиб бордим. Нисабурга борувчилардан ҳам сўрадим, бирор хабар берувчи топилмади[5:158/5]”.

Изланишлардан маълум бўладики, ёшлигида тоғаси Абу Иброҳим Исҳақ ибн Иброҳим Фаробий тарбиясида бўлган. Тоғасининг қўл остида тоғаси ёзган “Девонул адаб” китоби ва бир нечта китобларни ўқиб чиқади. Ўша вақтда Фароб аҳли фикҳда Шофеъий мазҳабида бўлгани учун Жавҳарий ҳам шу мазҳабда амал қилган.

Қуйида Жавҳарийнинг баъзи устозларини келтирамиз:

1. Исҳоқ ибн Иброҳим (335х.т/946).

Юқорида баён қилганимиздек, у Жавҳарийнинг тоғаси бўлиб бошланғич таълимни тоғасидан олган. Ибнул Анбарий айтади:”

وقد أخذ العربية عن: أبي سعيد السيرافي، وأبي علي الفارسي، وخاله صاحب "ديوان الادب" أبي إبراهيم الفارابي

“Арабчани Абу Саъид Сайрофий, Абу Али Форисий ва тоғаси бўлмиш “Девонул адаб”ни соҳиби Абу Иброҳим Фаробийлардан ўрганган[5:258]”.

2.Абуссарий Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Асбаҳаний.

Жавҳарий айтади:”Девонул адаб” китобини Форобда Иброҳимга, сўнг Асбаҳонда Абуссарий Муҳаммад ибн Иброҳимга, сўнг Боғдотда қози Абу Саъид Сайрофийга ўқиб ўтказдим[6:63/5]”.

3.Абу Саъид ас-Сайрофий.

Жавҳарий ўзининг “Сихоҳ” номли асарида эслаб айтади:” Абу Саъид уни ўқитди[7:2269/6]”, “ Абу Саъид менга шеър айтди[7:1146/3]”, “Уни АбуСаъидга ўқиб бердим”, “Абу Саъид айтди[7:2051/5]”, каби”. Қўшимча тарзда қози Абу Саъиддан фикҳ , шеър, аруз, қофия, калом ва хат илмини олган [13:10].

4.Абу Али ал-Форисий. Жавҳарий бу устозидан ҳам кўп илм олган, хусусан наҳв, Қуръон кироатлари илмини Форисийдан олган.

Албатта, илм билан машғул бўлган инсоннинг шогирдлари ҳам бўлади. Жавҳарий Нисабурда ўрнашган вақтини эслаб Саолабий айтади:

لم يزل مقيما بها على التدريس) والتأليف، وتعليم الخط الأنبيق”

“Жавҳарий дарс бериш, китоб ёзиш ва хаттотликда машғул бўлди[8:401/4]”. Баъзи шогиртларини келтирамиз.

1.Абу Али Ҳасан ибн Али. У Жавҳарийдан илм олганларнинг биридир. Ҳасан ибн Али Жавҳарийнинг Хуросондаги шогирдларидан ҳисобланади.

2.Абу Муҳаммад Исмоил ибн Муҳаммад Даҳхон. У адаб йўлида жуда кўп маблағ сарф қилди. Шу соҳада пешқадам бўлди. Луғат, наҳв ва аруз илмини Жавҳарийдан ўрганиб йирик алломага айланди. У Жавҳарий ўз қўли билан амир Абул фазил учун кўчирган “Сихоҳ”асарини қўлга киритди[8:406].

3.Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Солиҳ ал-Варроқ. Манбаларнинг иттифоқ қилишича Жавҳарийни маҳкам тутган шогиртларидан бўлган. Жавҳаридан “Сихоҳ”ни ривоят қилган. Ундан ўз хатида нусха кўчирган. Бу ҳақида ал-Ҳамавий айтади:”

“بقي الكتاب، مسودة غير منقحة، ولا مبيضة، فبيضة أبو إسحاق إبراهيم بن صالح الوراق تلميذ الجوهري بعد موته”

“Китоб хомаки ҳолатда, камчилиги тўғриланмасдан ва оққа кўчирилмасдан турди. Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Солиҳ ал-Варроқ Жавҳарийнинг ўлимидан сўнг оққа кўчирди[5:157/5]”.

4.Абу Мансур ал-Бешкий. У Жавҳарийнинг савдодаги шериги, дўсти бўлган. Жавҳарий “Сихоҳ” китобини мана шу дўсти учун ёзган. У “Сихоҳ”ни Жавҳарийдан эшитган[6:156/5].

Жавҳарий каби инсонлар янгиликка интилувчан бўладилар. Уларни бошқалардан фарқли фазилатлари бўлади. Унинг китоб таълифида ҳам ўзига хос йўналиши бор эди. Луғат ва табақот уламолари Жавҳарийни луғат илмида имом деб эътироф қилдилар. Жавҳарийнинг илмда мартабаси қанчалар юқори эканлигини билдириш учун унга ҳам аср бўлган олимларниг у ҳақидаги фикрларини келтирамиз.

Абу Мансур Саолабий(429х.т/1037)айтади:”Абу Наср Исмоил ибн Ҳаммод Жавҳарий дунё ажойиботларидан эди. Туркий шаҳарларидан бири бўлмиш Фаробдан эди. Араб тили илмида пешқадамдир. Унинг хатининг гўзаллиги тилларда дoston эди. У Язийдий, Ибнул Муқолла ва Муҳалҳал каби хаттотлар қаторида эсланади.У каломда илғор чвандоздир. Аллоҳ таоло унга куч-қувват, сезгирлик, қалби ва ташқи кўринишида гўзаллик ато қилгандир[8:463/4]”.

Суютий(911х.т/1505) нақл қилади:”Ибн Барий: ”Жавҳарий луғат уламоларининг энг буюгидир”, деди[8:97/1]”.

Ибн Рошиқ Қайравоний (463х.т/1070) аруз илмининг ривожланиш босқичи ҳақида гапирган вақтида Жавҳарийни бу илмнинг тадқиқотчиларидан ҳисоблаб деди:”

أول من ألف في الأوزان وجمع الأعاريض والضروب الخليل بن أحمد... ثم ألف الناس من بعده،
واختلفوا على مقادير استنباطاتهم، حتى وصل الأمر إلى أبي نصر إسماعيل بن حماد الجوهري، في بيان الأشياء
وأوضحها في اختصار،

“Вазинлар, арузлар ва зарблар ҳақида ёзган биринчи инсон Халил ибн Аҳмад бўлса, сўнг инсонлар ундан кейин ҳам бу тўғрида ёздилар. Истинбот ўлчамларида ихтилоф қилдилар.Ҳатто иш Абу Наср Исмоил ибн Ҳаммод Жавҳарий вақтига етиб келди. У нарсаларни баён қилди ва мухтасар кўринишда изоҳлади[10:136/1]”.

Ибн Анбарий (577х.т/1181) Жавҳарийнинг одобини ва адабиётдаги ўрнини мадҳ этиб қуйидагиларни айтди:” Абу Наср Исмоил ибн Ҳаммод Жавҳарийга келсак, албатта, у фазилатли адиб эди[10:252]”.

Зубайдий (1205х.т/1790) Жавҳарийни жуда ишончли эканини қуйидаги сўзида келтиради:”Жавҳарий араблардан нақл қилган нарсасида ўта ишончлидир. У айтган нарса ҳақида хато ёки ғалат экан, деган гап айтилмаган[15:463/12]”.

Илм талабида сафар ҳам яхши натижа беради. Жавҳарий ҳам илм талаби мобайнида сафарга жиддий эътибор қаратган. Сафар жараёнида илм олишни афзал билган. Саолабий юқоридаги сифатларни баён қилувчи сўзларни келтиради:”

كان يؤثر السفر على الوطن، والغربة على السكن والمسكن، ويخترق البدو والحضر، ويدخل ديار ربيعة
ومضر، في طلب العلم، وإتقان لغة العرب

“Жавҳарий ватандан сафарни, масканда жимгма туришдан ғурбатни устун кўрган. У илм талабида ва араб луғатини текшириш учун ўтроқ ва кўчманчи халқларни ичига ҳамда тинч ва нотинч диёрларга кириб борар эди[7:406/4]”. Ёқут Ҳамавий “Муъжамул удабо”сида қуйидаги маълумотларни беради:

كان الجوهرى يُؤثر السفر على الوطن، فدخل العراق وسافر إلى أرض الحجاز، ولما قضى وطره من الطواف، عاد راجعاً إلى خراسان، ثم نزل نيسابور، فلم يزل مقيماً بها على التدريس والتأليف، وتعليم الخط، وكتابة المصاحف والدفاتر، [12:656/2]

“Жавҳарий ватандан сафарни афзал билган. Ироқ ва Ҳижоз ерларига кириб борди. Орзу қилган юртларини айланиб бўлиб, Хуросонга қайтди. Сўнг Нисабурга келди. Умрини охиригача шу ерда дарс бериш, китоб ёзиш ҳамда кўчириш машғул бўлди”.

Жавҳарийнинг илм талаб қилиш йўлида юрган манзилларига эътибор қаратамиз. Юқорида айтиб ўтганимиздек, бошланғич таълимни туғилиб ўсган шаҳри Форобда тоғаси ва бир қатор уламолардан олган. Тоғаси вафот этгандан сўнг ёки вафот қилишидан аввалроқ уламолари кўпроқ бўлган катта шаҳарларга юзланади[13:15]. Жавҳарий Форобдан чиқиб Асбаҳонга бориб “Девонул адаб”ни Муҳаммад ибн Иброҳим Асбаҳонийга ҳам ўқиб беради. Бошқа илмлардан ҳам баҳраманд бўлади. У Асбаҳонда қанча тургани маълум эмас. Асбаҳондан Боғдотга боради. У жойда АбуАли Форисий ва Абу Саъид Сайрофийни учратади. Улардан калом, қироат, сарф, наҳв ва луғат каби илмларни олади. Сўнгра Ироқ, Ҳижоз ва Шомдаги саҳроларга саҳро аҳлларида луғат эшитгани боради. Кейин Хуросонга қайтади. Сўнг Хуросон шаҳарларидан бўлмиш Нисабурга келади.

Жавҳарийнинг бевосита ўзи ризқ талабида касб билан машғул бўлмаган. Тижоратдаги шериги, айтиб ўтганимиздек, шогирди ва дўсти Абу Мансур Бешкий бўлган. Асосан тижорат ишларини шу киши юритган. Жавҳарий китоб ёзиш, дарс бериш ва бошқа илмий ишлар билан машғул бўлган.

Жавҳарий китоблар ҳам битган. Баъзилари бугинги кунда ҳам соҳа эгалари тарафидан нашр қилиниб фойдаланилади. Жавҳарийни унга ҳам аср бўлган уламолар ҳам эътироф қилганлар. Имом Суютий айтади:”

وصنف كتاباً في العروض ومقدمة في النحو والصاح في اللغة) وهو الكتاب الذي بأيدي الناس اليوم وعليه اعتمادهم

“Жавҳарий аруз ҳақида бир китоб, наҳв фани борасида”Муқаддима”ни ёзди, луғат бобида “Сихоҳ” ни ёзди. У бугунги кунда ҳам инсонларнинг қўлларида ва уларнинг эътиборидаги китобдир[14:447/1]”. Демак, луғат борасида “Сихоҳ”ни, наҳв мавзусида “Муқаддима”ни ва аруз ҳақида “Арузул варақа”ни ёзганлар.

“**Ас - Сихоҳ**” **асари**. Ушбу асар араб тили луғати борасида бетакрор манбаа ҳисобланади. Асарнинг тўлиқ номи “Тождул луға ва сихоҳул арабия”дир. “ас-

Сихоҳ” номи билан ном қозонган. “Ас-Сихоҳ” 1282/1887 ва 1292/1897 йилда Булоқда нашр қилинган. Мадраса талабаларига араб тилини ўрганишда асосий қўлланма бўлган[3:58]. Аҳмад Абдул Ғофур Аттор тарафидан таҳқиқ қилинган биринчи нашр 1956 йилда, 1987 йилда тўртинчи нашр амалга оширилган[7:3].”Ас-Сихоҳ”нинг қўлёзма нусхалари дунёнинг жуда кўп кутубхоналарида учрайди. Шунингдек, унинг 904/1494 йили кўчирилган қўлёзма нусхаси Ўз ФА Шарқшунослик институтида сақланади (инв.№2256). Розииуддин ал-Фазл ал-Ҳасан ас-Сағоний (577/1181)- 650/1252) “ас-Сихоҳ”га “Такмила алас Сихоҳ ал-Жавҳарий” номли кўшимча ёзган[3:58]. Ас-Саолабий ҳам “Фикҳул луға” асрини ёзишда “ас-Сихоҳ”дан фойдаланганини айтади[1:20]. Асарнинг муқаддимасида муаллиф китоб услуби ҳақида қисқача қуйидагиларни ёзади:”

أما بعد فإني قد أودعت هذا الكتاب
ما صح عندي من هذه اللغة، التي شرف الله منزلتها، وجعل علم الدين
والدنيا منوطاً بمعرفتها، على ترتيب لم أسبق إليه، وتهذيب لم أغلب
عليه، في ثمانية وعشرين باباً، وكل باب منها ثمانية وعشرون فصلاً:
على عدد حروف المعجم وترتيبه

“Аммо баъд, албатта, бу китобни саҳиҳ деб билган, Аллоҳ унинг манзилани шарафлаган луғатлардан келтирдим. (Аллоҳ) дунё ва дин илмини унинг танишга боғлиқ қилди. Тартиби ва қулайлиги жиҳатида авваллари (ундай китоб) бўлмаган. Алифбо ҳарфлари саноғи ва тартибига кўра йигирма саккиз боб, ҳар бобда йигирма саккиз фасл бор[7:33/1]”. Жавҳарий келтирган ушбу услуб унинг замонаси учун янги услуб ҳисобланган. Замонавий араб илмий нашрлари ҳам Жавҳарий услубига қуйдагича изоҳ берганлар:

وطريقة الجوهرى ليست من الصعوبة في شيء كما قد يتبادر إلى الذهن، وإنما هي سهلة ولا سيما بعد الإطلاع على منهج الكتاب، وإذا وقفنا على نصوص منه، لاحظنا أنه يجمع بين شرح معاني الألفاظ والاستشهاد عليها بكلام العرب شعره ونثره، ولكن حديثه يبقى موجزاً لا نجد فيه تطويلاً واستطراداً واسعاً كالذي نجده في اللسان أو التاج.

“Жавҳарий ҳамма ишларида қийин бўлмаган ҳамда зеҳинга тез келадиган йўлни тутган. У(нинг йўли)енгилликдир. Хусусан, ёзув услубини алоҳида айтиш мумкин. Унинг асрларига тўхталиб мулоҳаза қилсак, у лафзларнинг маъносини шарҳлаш ва далил келтириш орасини араб шеърляти ва насри билан жамлайди. Яна унинг сўзлари чўзлмасдан мўжазликча қолган. Мавзудан четга ҳам чиқмаган. Шунингдек, бундай услубни “Лисон” ва “ат-Ғож”да ҳам топамиз[14:27]”.

Баъзи Абу Маҳмуд Исмоил ибн Муҳаммад ан-Нисабурий каби олимлар “ас-Сихоҳ” ҳақида шеърлиқ иборалар айтишган:”

هذا كتاب الصّاح سيّد ما *** صيّف قبل الصّاح في الأدب
تشمّل أبوابه وتجمّع ما *** فرّق في غيره من الكُتب:

“Бу Сихоҳ китоби адаб ҳақида Сихоҳ дан аввал ёзилганларнинг саййидидир.

Унинг боблари бошқа китоблар ажратиб қўйганларни ҳам жамлайди ва қамрайди”[16:657/2].

“**Аруз ул-варақа**” (аруз варақлари). Араб арузига оид ўрта асарларда яратилган қимматли манбалардан бири саналади. Албатта, Жавҳаригача ҳам кўплаб арузга оид манбалар бўлган. Шубҳасиз, Халил ибн Аҳмад(719-795)ни эсламасдан иложи йўқ. У аруз ҳақида “Муъжам фи илмил аруз” номли асар ярадган. Ушбу асар аруз илмига асос бўлган. Абул Ҳасан Аҳфаш(830в.) Халил ибн Аҳмаднинг ҳамма фикрларига қўшилган ҳолда “Китабул аруз” асарини яратди. Абу Исҳоқ Зажаж(890в.)нинг аруз илмига оид “Китабул аруз” асри мавжуд. Бу китоб ҳам қадимий манбаалардан ҳисобланади. Исҳоқ Жаримий Басрий(840в.)нинг “Китабул аруз”асари мажуд. Абу Бакр Саррож(928в)нинг “Ал-аруз”асри бўлган. Букаби арузга оид асар ва маллифларни келтириш мумкин. Имом Суютий айтади:”

وصنف كتاباً في العروض ومقدمة في النحو والصحاح في اللغة) وهو الكتاب الذي بأيدي الناس اليوم

وعليه اعتمادهم

“Жавҳарий аруз ҳақида бир китоб, наҳв фани борасида ”Муқаддима”ни ёзди, луғат бобида “Сихоҳ” ни ёзди. У бугунги кунда ҳам инсонларнинг қўлларида ва уларнинг эътиборидаги китобдир[14:447/1]”. Имом Суютий аруз ҳақидаги китобни номини келтирмаганидек, Исмоил Боғдодий, Бурклман ва Зириклий каби олимлар ҳам Жавҳарийнинг аруз ҳақида китоби борлигини айтишади, лекин, китоб номини зикр қилишмайди. Аммо, Ёқут Ҳамавий Жавҳарийнинг аруз ҳақидаги китоби “Арузул варақа” эканлигини айтади:”Жавҳарий ёзган китобларининг ичида аруз ҳақида ҳам жуда яхши китоб бор бўлиб, уни “Арузул варақа” деб номлаган”. Ибн Рошиқ Қайравоний(463х.т/1070) аруз илмининг ривожланиш босқичи ҳақида гапирган вақтида Жавҳарийни бу илмнинг тадқиқотчиларидан ҳисоблаб деди:”

أول من ألف في الأوزان وجمع الأعراب والضروب الخليل بن أحمد... ثم ألف الناس من بعده، واختلفوا على مقادير استنباطاتهم، حتى وصل الأمر إلى أبي نصر إسماعيل بن حماد الجوهري، فبين الأشياء وأوضحها في اختصار،

“Вазинлар, арузлар ва зарблар ҳақида ёзган биринчи инсон Халил ибн Аҳмад бўлса, сўнг инсонлар ундан кейин ҳам бу тўғрида ёздилар. Истинбот ўлчамларида ихтилоф қилдилар. Ҳатто иш Абу Наср Исмоил ибн Ҳаммод Жавҳарий вақтига етиб келди. У нарсаларни баён қилди ва мухтасар кўринишда изоҳлади[10:136/1]”.

Айрим манбаларда ушбу асрнинг ягона қўлёзмаси Истамбулдаги Атиф Афанди кутубхонасида сақланиши (№1991) қайд этилган. Бироқ Мағриблик олим Муҳаммад Алабий “Арузул варақа” рисоласига бағишланган тадқиқотида асарнинг Работ давлат хазинасида сақланувчи 930инвентар рақамли қўлёзмадан фойдаланганини айтади. Маълум бўладики, Жавҳарийнинг “Арузул варақа”

асарининг икки қўлёзма нусхаси маълум бўлиб, бири Истанбулда, иккинчиси Работ шаҳрида сақланади. Истамбулдаги Атиф Афанди кутубхонасидаги сақланаётган нусха ҳақида илк маълумот турк олими Ниҳад Четиннинг 1978йилда ёзилган мақоласида берилган. 1994 йилда унинг шогирди Муҳаммад Саъдий Чугунли асарни нашр қилган[2:27].

“Муқаддима фин нахв”. Жавҳарийнинг ушбу номдаги китоби борлиги ва араб граматикасига тегишли экани китобнинг номидан ва манбалардан маълумдир. Лекин китобни топа олмадик.

Жавҳарий манбааларда шоир сифатида ҳам эсланади. У ҳақида Заҳабий айтади:”

وللجوهرى نظم حسن”

“Жавҳарийнинг гўзал назмлари бор:”

Саъолабий ушбу фикрларни келтиради:”

وللجوهرى شعر العلماء، لا شعر مقلقي الشعراء”

“Жавҳарийнинг (шеърлари)уламоларнинг шерлари кабидир. Катта шоирларининг шеърларидек эмас[8]”. Унинг баъзи шеърларидан намуналар:

لو كان لي بدُّ من الناس *** قطعت حبل الناس بالياس
العزُّ في العزلة لكِنَّه *** لا بدُّ للناس من الناس

“Менда одамлардан узоқлашиш бўлганда эди, одамларни боғловчи ипни пушаймон билан узиб ташлаган бўлардим.

Иззат узоқда бўлишда, лекин одамлар учун одамларнинг бўлиши шарт”.

رأيت فتى أشقرًا أزرَقًا *** قليل الدماغ كثير الفضول
يفضِّل من حمقه دائبًا *** يزيد بن هندٍ على ابن البتول [17]

“Сарик, кўк кўз, ақли кам, ҳаёсизлиги кўп йигитни кўрдим.

Аҳмоқлиги туфайли у Язид ибн Ҳиндни Ибн ал-Бутулдан юқори кўярди”.

Жавҳарий машҳур сўзга кўра 398/1007й ҳижрий санада Нисабурда вафот этган. Вафот этиш сабабини тарихчи олимлар турлича баён қиладилар. Тарихчилар, Жавҳарий умрининг охирида ақилдан озиб ўзини девор устидан ташлаган ёки учар қанот ясаб учар қанотни синаш учун ўзини девордан ташлаган, деган фикрлар келтирадилар. “Инбааур руват” китобининг соҳиби айтади:

"وقيل أنه اختلط في آخر عمره، ومات متردياً من سطح داره بنيسابور في شهر سنة ثمان وتسعين وثلاثمائة، ورأيت فيما رأيت أنه مات في حدود سنة أربعمائة"

“Айтилишича, У (Жавҳарий) умрининг охирида ақлдан озган. Машҳур сўзга кўра 398 йилда Нисабурдаги ҳовлисининг деворидан ўзини ташлаб ўлган. Кўрган нарсаларимни ичидан 400 ҳижрий сана атрофида вафот этган деган маълумотни ҳам кўрдим[16:331/1]”.

Хулоса қилиб айтганда, Абу Наср Исмоил ибн Ҳаммод ал-Жавҳарий 940-1007 йилларда яшаб ўтган. Жавоҳир савдоси билан шуғиллангани учун асарларида отидан кейин Жавҳарий тахаллусини келтиради. Ўша даврда Мовароуннаҳр шаҳарларидан бўлган Форобда дунёга келгани боис, ал-Фаробий нисбасини қўллайди. Бошланғич илмни тоғасидан олган. Кейинчалик қатор Шарқ мусулмон мамлакатларида бўлиб, илм ўрганган. Жавҳарийдан бизгча луғат соҳасидаги “Сихоҳ” асари, аруз рисоласи етиб келган. Алломанинг шеърят соҳасида ҳам иқтидори бўлгани ҳақида маълумотлар бор.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1	Абу Мансур Саолабий.Фикҳул луға ва сиррул арабия. Қоҳира.: 1959. – Б.20
2	Дилдора Худжанова. XII асрда мовароуннаҳрда яратилган аруз илмига оид манбалар. – Тошкент.:Тошкент давлат шарқшунослик унверситети, 2021. – Б.27.
3	Исматулла Абдуллаев. Берунийга замондош шоирлар. – Тошкент.:Фан,1975. – Б.58.
4	أبي البركات كمال الدين عبد الرحمن بن محمد بن الأنباري - نزهة الألباء في طبقات الأدباء (577هـ) - تحقيق الدكتور إبراهيم ال الطبعة الثالثة - الأردن. مكتبة المنار 1405هـ - 1985م .
6	أبي عبد الله ياقوت بن عبد الله الحموي ت626. معجم الأدباء. بيروت. دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع - الطبعة الثالثة. 1400هـ - 1980م .
7	إمام أبي نصر إسماعيل بن حماد الجوهري. الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية. – تحقيق أحمد عبد الغفور عطار — الطبعة الرابعة – بيروت. دار العلم للملايين. 1990.
8	أبي منصور عبد الملك بن محمد الثعالبي(ت429هـ) .يتيمة الدهر في محاسن أهل العصر تحقيق محمد محي الدين عبد الحميد - - بيروت. دار الفكر - الطبعة الثانية 1392هـ 1973م..
9	إمام الحافظ جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن محمد ابن سابق الدين الخضيرى السيوطي (ت 911هـ) لمزهر في علوم اللغة وأنواعها - شرح محمد أحمد جاد المولى - دمشق - دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع - بدون تاريخ .
10	أبي علي الحسن بن رشيق القيرواني(ت456هـ)- العمدة في نقد الشعر وآدابه ونقده. تحقيق محمد محي الدين عبد الحميد - الطبعة الرابعة- بيروت - دار الجيل. 1972م.

11	أبي البركات كمال الدين عبد الرحمن بن محمد بن الأنباري - (577هـ) . نزهة الألباء في طبقات الأدياء - تحقيق الدكتور إبراهيم السامرائي - مكتبة المنار - الطبعة الثالثة - الأردن 1405هـ - 1985م.
12	إمام الحافظ جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن محمد ابن سابق الدين الخضير السيوطي - بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة (ت 911هـ) - تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم - المكتبة العصرية - بيروت 1384هـ
13	سمير محمود لبد. المسائل النحوية في تاج اللغة وصحاح العربية للجوهري.. - غزة لجامعة الإسلامية . 1430x - 2009
14	مجلة التراث العربي العدد 77 - السنة 19- تشرين الأول اكتوبر 1999 . جمادى الأخرى-1420.
15	سيد محمد مرتضى الحسيني الزبيدي - تاج العروس من جواهر القاموس. تحقيق عبد الستار أحمد فراج الكويت. دار الهداية 1385هـ - 1965م
16	وزير جمال الدين أبي الحسن علي بن يوسف القفطي إنباء الرواة على أنباه النحاة - تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم - - القاهرة وبيروت. دار الفكر العربي ومؤسسة الكتب الثقافية - الطبعة الأولى 1406هـ - 1986م.
	ياقوت الحموي: معجم الأدياء، دار الغرب الإسلامي، بيروت، الطبعة الأولى، 1993م،
17	http://www.m-a-arabia.com .